

Лука Мичета

СТЕФАН НЕМАЊА

ПОВЕСТ СРБА ОД ДОСЕЉАВАЊА НА БАЛКАН
ДО ДРЖАВЕ ЖУПАНА СТЕФАНА НЕМАЊЕ

■ Laguna ■

Copyright © 2013, Лука Мичета
Copyright © овог издања 2013, ЛАГУНА

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Уваженом београдском духовнику
прошотојереју Станиславу Сирахинићу,
пароху и дугогодишњем старешини
Храма Светиоџ Петра и Павла у Тоичигеру
– кога сам имао часи да познајем.

Садржај

Уместо увода 9

НАСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА У ЕВРОПИ 15

Германи и Словени (17) • Пад Западног римског царства (19) • Европа и хришћанство (23) • Хришћанска црква пред пад Римског царства (28) • Франачко примање хришћанства (34) • Црква и варварски краљеви (37) • Појава словенских племена (40) • Словенска прапостојбина (43) • Улазак Словена у историју (46) • Срби и Хрвати спасавају Византију (49) • Пад Јерусалима (52) • Покрштавање Срба и Хрвата (54) • Карактерологија Словена (59) • Словени су раздвојили Исток и Запад (62) • Рађање ислама (68) • Проповеди Мухамеда и његови наследници (73) • Муслиманско освајање Јерусалима (76)

ДОБА СТВАРАЊА ПРВИХ СРПСКИХ ДРЖАВА . . 81

Улазак у орбиту Византијског царства (83) • Руси и Византија (86) • Ђирило и Методије (88) • Долазак Бугара на Балкан (90) • Византија, Словени и Бугари (93)

СРПСКИ ВЛАДАРИ ПРЕ НЕМАЊИЋА. 103

Вишеслав, Радослав, Просигој (105) • Властимир (107)
 • Мутимир (111) • Петар (114) • Павле (118) • Часлав
 (120) • Михаило Вишевић (125) • Свети Јован Влади-
 мир (128) • Стефан Војислав (131) • Михаило (134) •
 Константин Бодин (138) • Вукан (144) • Завида (148)
 • Урош I (149) • Урош II Примислав (153) • Деса (157)

ЕВРОПА ЗА ВРЕМЕ НЕМАЊЕ 161

Доба крсташких ратова (163) • Страхоте Првог крсташ-
 ког рата (166) • Саладин и Други крсташки рат (168)
 • Муслимани освајају Јерусалим (171) • Ричард Лавље
 Срце и Саладин (173) • Балканска ситуација (177) •
 Порекло имена Рашка (187) • Сукоби са Византијом (189)

НЕМАЊИЋКА СРБИЈА 193

Владарско име Стефан (195) • Немањино верско опре-
 дељење (198) • Крштење Стефана Немање (201) • Вла-
 дар као природни центар (207) • Сусрет Немање и
 василевса Манојла (209) • Долазак Стефана Немање на
 трон (211) • Стефан Немања у тријумфалној поворци
 византијског цара (214) • Немања и Фридрих I Барба-
 роса (228) • Женидба Стефана Првовенчаног (238) •
 Борба Немањиних синова за власт (247) • Богумили
 (253) • Растко постаје Свети Сава (260) • Свети Сава,
 католичанство и исихазам (269) • Хиландар (277) •
 Канонизација Светог Симеона (280) • Свети Никола
 (291) • Књижевност Немањиног доба (299) • Уметност
 и архитектура у Немањино доба (308)

*Литература. 315**О аутору 343*

УМЕСТО УВОДА

„Свака историјска књиџа, чак и када се бави веома далеком прошлошћу, има одређени однос са садашњошћу. [...] Европa се зради. Велике наде које њој побуђује биће испуњене само ако се буде водило рачуна о историји.“

Жак ле Гоф

„Садашњост и прошлост осветљавају једна другу.“

Фернан Бродел

Прошло је девет векова од када је рођен српски велики жупан Стефан Немања – владар који је створио српску државу по моделу и правилима тадашње Европе – и 815 година од када је василевс Алексије III Анђео, на молбу тада већ монаха Симеона и сина му Саве, царском хрисовуљом доделио Хиландар „да буде Србима на поклон вечни“. Било је то доба почетака српске књижевности, права, уметности, архитектуре, доба Студенице, „мајке српских цркава“, Ђурђевих ступова, *Хиландарског шийика*, *Мирослављевог јеванђеља*...

Пет столећа тешких борби требало је Србима да од варварског словенског племена, које је на Балканско полуострво дошло у седмом веку, достигну ниво модерне, европски устројене заједнице, да дефинитивно уцртају своју државу на мапи Европе и заузму заслужено место у европској заједници хришћанских народа.

Стефан Немања био је личност европског формата, чији су савременици били и Фридрих I Барбароса, Ричард Лавље Срце, Саладин, василевси Манојло I Комнин, Исак II Анђео, Алексије III Анђео... Припадао је владарима који су трезвено сагледавали и промишљали политичке односе, али је био и личност са визијом развоја државе која није исходила из себичних и сујетних разлога.

Био је то владар који је знао и да се побуни и да се покори. Није га било страх ни од једног ни од другог. Јер схватити политику и власт у целини одувек је подразумевало и спознавање горчине пораза.

У далеком цариградском заточеништву, из очајања које долази од понижења и пораза, из принудне удаљености и усамљености, Стефан Немања стиче болно политичко искуство, упознаје мудрост расуђивања коју само патња може да подари.

Када је био слаб, тражио је милост, а када је био јак, умео је да буде милостив. Као владар, црпео је снагу из снажне воље и узавреле страсти коју само власт може да побуди, док је као монах снагу проналазио у православлу и љубави према Створитељу.

Стефан Немања спада међу оне владаре који су стекли поштовање како својих поданика и савременика тако и својих потомака. Био је владар који се, ни у добру ни у злу, није много разликовао од самодржаца који су му били савременици.

Српски велики жупан, међутим, спада у малобројне европске моћнике који су проглашени за светитеље. Само је утицај његовог светитељског култа на српски народ био већи од његове владарске славе која је Србима у потоњим временима давала снагу да не поклекну и да претекну у суочавању „са силама немерљивим“.

Свети Симеон је надвисио и надмашио великог жупана Стефана Немању. Силазећи са трона – „распаљен Христовом љубављу“ – пео се у вечност.

За стварање Немањиног култа побринули су се, пре свих, са великим хришћанским жаром, али и државним интересима, његови синови Свети Сава и Стефан Прво-венчани. Стефан Немања био је извор, а Свети Симеон јамац њиховог легитимитета. Стварана је симфонија двеју власти, државне и црквене, кроз „политичку теологију“.

Установљење култа Светог Симеона у великој Студеничкој лаври било је полазиште и темељ владарске идеологије немањићке државе. Стефан Немања је тако постао свети предак који својим поданицима преноси „божанске нормe“ – пракса *imitatio Christi*, која је била доминантна црта европских средњовековних владарских идеологија.

Православна вера и обреди примљени из Цариграда – који још није постао „престоница без земље“ – и светитељски венац династије Немањића од тада ће бити црвена нит српске историје и у слави и у страдањима. Судбина једног народа трајно је везана са судбином једне породице – „светом лозом“ Стефана Немање.

Срби су се покоравали сили великог жупана Стефана Немање, али су се клањали само моћима светитеља Симеона.

Крштен по католичком обреду, Стефан Немања је мудро лавирао између Рима и Цариграда – одредивши

се за православље, уважавао је снагу католичанства. Иако судбински повезан са византијским светом, место Србији тражио је и ван њега – у целовитој европској заједници хришћанских народа.

Своју православну веру исповедао је као монах скрушено, уздизао је градњом велелепних задужбина, бранио је молитвама, али као владар и оружјем, бруталним прогонима и погромима јеретика, богумила.

Немања је престо освојио мачем. Херојска времена – посебно средњовековна – никад није превише красила сентименталност, па ни према рођеној браћи. Међутим, Немањина власт и држава, задобијене бесправно и охоллом силом, опстале су захваљујући његовој државничкој мудрости и православној вери коју је ширио с апостолском страшћу. „Узнећу те, Господе, јер си ме подигао“, како рече Свети Сава приликом замонашења.

Већ на почетку владавине Стефану Немањи је било јасно да је подршка вере и цркве пресудна. Утицај вере и снага цркве у то време били су стожери који су обезбеђивали власт, стабилност и опстанак државе. Црква је била гарант власти, а власт жирант вери – јер власт заснована само на мачу, од мача и пада.

Умео је да брани и одбрани оно за шта се изборио и што му је судбина одредила. Знао је да успешно завршено дело јесте дело које је предато потомству.

Владарски плашт заменио је скромном монашком ризом, мач крстом, штит јеванђељем, весели и бучни двор хиландарском тишином – чији је одјек био снажнији од било какве гласности. На крају живота, ратовању и проливању крви претпоставио је подвижништво и молитву. Одлазећи у манастир да спасе своју душу – спасавао је и државу и династију. Јер држава је тада

могла бити безбедна само у наручју цркве, али и у крилу византијског василевса чијом је кћерком био ожењен његов син Стефан.

На сабору ће скинути круну и одрећи се власти – управо у корист сина Стефана, царског зета – заогрнувши се ореолом духовности. Био је властан и за једно и за друго. Неустрашивост ратника и владара, доказана на бројним ратиштима, сменила је ревност студеничког и светогорског монаха који ће сада водити борбу у манастирском миру са самим собом – далеко од очију поданика и удворичког клицања.

Било је то издизање изнад људске мере – на путу ка светости.

Као што је власт некад узбуђивала његова чула, док је био у пуној владалачкој снази, тако је вера сада умиривала дух старог, крхког монаха.

Карактеристика власти је да се од сваке идеје подразумева брза, тренутна корист владара. Монашки завет и манастирски живот су само споро и неизвесно суочавање монаха са сопственом савешћу – припрема за вечност и милост Свевишњег. Приближавање судњег часа Стефан Немања је у свакодневним молитвама чекао у миру и спокојно. Телесних тегоба и старости се није бојао јер је та „чаша за све општа“, како је то казао сину и каснијем светитељу Сави. Плашио се само за своју душу и њен спас – не без разлога.

Речју, велики жупан Стефан Немања био је типичан европски владар једног доба – поставши изузетна личност српског народа, за сва времена.

Цела тадашња Европа била је речит пример да без духовног вођства није могло бити ни световног. Као Атлас, хришћанство је носило Европу.

Тако је било и са Немањином Србијом.

Ова невелика књига која је пред читаоцима представља, пре свега, бревијар једног славног доба српског народа и једног великог његовог владара, али и сажету повест о насељавању Срба на Балканско полуострво и о њиховом покрштавању, као и о христијанизацији других варвара – у времену када су ударени темељи модерне Европе. Ово је прича о настанку Србије, посматрана у светлу стварања европских држава од којих се Немањина Србија није разликовала.

Л. М.

*У Београду, на Усековање главе
Светиога Јована Крститеља 2013.*

НАСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА У ЕВРОПИ

Германи и Словени (17) • Пад Западног римског царства (19) • Европа и хришћанство (23) • Хришћанска црква пред пад Римског царства (28) • Франачко примање хришћанства (34) • Црква и варварски краљеви (37) • Појава словенских племена (40) • Словенска прапостојбина (43) • Улазак Словена у историју (46) • Срби и Хрвати спасавају Византију (49) • Пад Јерусалима (52) • Покрштавање Срба и Хрвата (54) • Карактерологија Словена (59) • Словени су раздвојили Исток и Запад (62) • Рађање ислама (68) • Проповеди Мухамеда и његови наследници (73) • Муслиманско освајање Јерусалима (76)

Германи и Словени

Седми век је у светској историји посебно значајан због два изузетна догађаја која су пресудно утицала на потоњу повест човечанства: насељавање Словена¹ на европском тлу и рађање ислама, његово ширење и утицај.

Словенска племена су била далеко од граница Римског царства када је оно било на својим врхунцима. То је био један од основних разлога што се римски писци и историчари нису посебно интересовали за Словене, за разлику од Германа, којима је славни Тацит (55–120) посветио дело *Германија*,² док Словене само помиње као Венде.

¹ „Термин Словен, који служи као етничко име за читаво данашње словенство, релативно је нов. Први пут се среће код Птоломеја (средина II в.) [...] Тешко је рећи како се појављује овај назив. Највероватније је етимологија која име везује са местом“ (В. Г. Рудељев).

² Пуни назив дела је *De origine et situ Germanorum* (*О пореклу и обичајима Германа*) – написано је око 98. године.

И поред удаљености од граница тада познатог света, Словени нису остали непознати грчким, а нарочито не римским писцима. Отац историје „велики Херодот говори о неким племенима на изворима Дњестра и Буга, као и у средњем току Дњепра, која би, по датим карактеристикама, могла бити словенска. У делима писаца римске епохе Словени се називају Венди или Венеди. Тако карта александријског географа и астронома Птолемеја (око 150. године наше ере) назива Карпате Венедским планинама. Римски писац Плиније Старији (23–79) говори о Венедима који станују на реци Висли, а велики Тацит каже да источно од Германа живе Венди“ (Б. Ферјанчић).

С обзиром на то да су се у европској историји јавили неколико векова раније, германски народи су били далеко успешнији од Словена. Када су пробили границе западног дела Римског царства, Германи су запосели његове територије, па су у Галији, Германији, Шпанији, Африци, Италији и Британији основали своје државе. Германи (у Римском царству присутни још од четвртог века као унајмљени војници, али и као слуге и колони), који су живели од пољопривреде и рата, били су дивљи, застрашујући ратници. Њихова љубав према слободи, „неко може рећи самовољи“, имаће значајну улогу у развоју западне цивилизације. Дакле, много пре Словена Германи су се појавили у орбити западне, латинске културе, а по примању хришћанства постају одлучујући чинилац на хришћанском Западу. Појава Словена у видокругу европске историје била је пак закаснела и прилично спора.

Неопходно је схватити, сматра Димитрије Оболенски, да Словени (који ће бити покрштени тек у деветом веку), без обзира на привремене споразуме са Византијом у шестом веку, за разлику од Немаца, римске провинције

нису заузимали као федерати, у потрази за законитим али подређеним положајем у царству, већ као освајачи решени да покоре. Та словенска разарања на Балкану била су великих размера и темељна. Поробљени су градови у унутрашњости, велики део земље је опустошен и поново претворен, како рече један византијски писац, „у скитску дивљину“. Напади Словена и освајање византијских територија не разликују се много од германских нартаја на Западно римско царство, али они, за разлику од Германа, нису успели да униште Византију, нити је пак неки жупан успео да дође на византијски трон, како указује Фјодор Успенски, додајући: „Упркос значајној сличности спољашњих прилика, словенска историја није пошла оним путем развоја којим је кренула западна. [...] У овоме се налази клица разликовања Словена по култури и религији – разликовања до те мере дубоког, да се оно одразило на целокупну хиљадугодишњу историју словенског племена“; Словени су били осуђени на „скромно животарење, не уздигавши се до решавања државног и националног задатка који је стајао пред њима“.

Пад Западног римског царства

Готи су 24. августа 410. године варварски разрушили Рим, а о томе како су се понели према древном граду оставио је сведочење Свети Јероним³ (331–420), који је 412. године описао визиготско дивљање, као и масакр грађана који је мали број срећника преживео. Када је

³ Свети Јероним познат је, поред осталог, по томе што је Библију превео са старогрчког и хебрејског на латински језик. Тај превод је добио име *Vulgata* („обична“) и све до 1979. године, када је објављена *Neovulgata*, био је званични текст Римокатоличке цркве.

царски град „изручен разулареном бесу германских и скитских племена“, западни свет је ушао у ново доба своје историје у коме ће преовлађивати „религија и варварство“. Пустошење и пљачка Рима оставили су дубок траг на његове становнике и довели до преиспитивања хришћанства које су не само преостали римски пагани већ и неки хришћани почели кривити за пропаст града.

Хришћански писци, апологети, уложили су немале напоре како би оповргли оптужбе које су упућиване хришћанској вери и њеном богу.

Из тог доба остала нам је драгоценa књига римског писца, филозофа и теолога Светог Августина (354–430), епископа Хипона, *Civitas dei* (*Држава божја*, пун назив: *De Civitate Dei contra Paganos / О држави божјој против њагана*), која је имала изузетан утицај на развој западне цивилизације. Ову књигу Св. Августин писао је петнаест година, подстакнут управо визиготском пљачком Рима, али и „да би оправдао путеве Господње у уништењу римске величине“. Свети Августин био је црквени отац који ће на хришћанску мисао извршити већи утицај него било који други мислилац од Светог Павла до Лутера.

Непуних пола века касније, 455. године, и Вандали су опљачкали Рим. Док је визиготско пљачкање, како наводе историјски извори, трајало три дана, Вандали су Рим робили две недеље. Тај историјски догађај је био толико драматичан и шокантан да је искована, додуше много касније, реч *вандализам*,⁴ којом се објашњава безочно пљачкање.

⁴ Глагол вандализовати (*vandalisme*) потекао је из француског језика; први га је употребио бискуп Анри Грегоар 1794. године, поредећи понашање француске републиканске војске са вандалском пљачком Рима 455. године (И. Видановић).

Црква је била једина римска установа која је преживела погроме јер је, пре него што ће царство пропасти, стекла утицајне позиције у свим провинцијама којима је Рим владао. Тако је „хаос Царства представљао zgodnu прилику за Цркву“. Стога, после античког наслеђа, утицај хришћанства чини други пресудан слој европске културе.

Свакако најважнији догађај тог доба био је пад Западног римског царства 476. године, када започиње средњи век европске историје и када под германским освајачима нестаје латински свет. Време „зачећа Европе“ на рушевинама Римског царства. Европска цивилизација се обликовала тек у средњем веку. (Р. Лопез)

И највећи историчари су подељеног мишљења око разлога који су довели до пада Римског царства. Једни полазе од идеје да је Царство од самог почетка било осуђено на пропаст, док други заступају став да је управо хришћанство умногоме утицало на пад Рима, с обзиром на то да је тежиште егзистенције усмерило на награду која је хришћане чекала после смрти, а не на земаљску збиљу. Овај став оповргавају они који указују на чињеницу да је Источно царство – у коме је утицај хришћанства био далеко већи – наставило да живи. Белгијски медијалист Анри Пирен заступа став да Рим никада није пао, већ да је царство само наставило да егзистира у другом облику, односно да је пренос власти на варварске али романизоване владаре био логичан јер су они током читавог два века, без обзира на сукобе, све време и сарађивали са Римом. Нису усамљена мишљења да је Франачко царство заправо представљало сукцесију Римског царства и да је Карло Велики (742–814), који је 800. године крунисан као први цар Светог римског царства, био наследник римских царева.

Сва је прилика да Римско царство – без обзира да ли је „умрло или убијено“ – није више било способно да одржи свој политички и војни интегритет, а та његова ранија способност драматично је уздрмана баш у периоду варварске најезде. У току тог периода културног осиромашења, „горњи слојеви старог Рима напустили су своје наслеђе и прихватили путеве којима су ишли њихови освајачи Германи; римске су се школе затвориле, а римско право избледело до неупотребљивости. Мало је људи, осим свештенства, могло да чита и пише латински, па су чак и школовани свештеници били реткост. Знање грчког језика у Западној Европи скоро је потпуно било изгубљено, а латински реторски стил је опао. Многа књижевна дела класичне старине била су или изгубљена или занемарена. Европска је култура била много сиромашнија од високе цивилизације Византије, ислама и древног Рима“ (М. Пери).

Константинопољ тако постаје непосредни наследник старог Рима, јер је Рим на Тибру постао плен варвара. Сажаљење у Цариграду је „било присутно, али готово би се могло рећи да је олакшање било веће“ (Х. Г. Бек). Од тада, Источно царство постаје бастион хришћанства и уточиште грчко-римске културе. „Константинопољ постаје средиште цивилизованог света, једина престоница Римског царства, само његови цареви моћи ће пуноправно да носе царску титулу, разуме се цара Римљана, а ранг његовог патријарха биће уздигнут до папског и неоспорно означен као васељенски. Сам Константинопољ биће цар градова, град над градовима, док се Рим, разорен и варваризован, потчињава Константинопољу: он ће се сетити своје старе славе, своје титуле и свог примата тек кад варварски Запад, који он христијанизује,

стекне снагу да се супротстави Византији да би јој, у једном новом свету, оспорио примат“ (Е. Арвелер). У међувремену, Запад су чекали мрачни векови, а Исток, односно Византију, тешке борбе за опстанак.

Судбина Римског царства драматично је утицала на будућност хришћанства. У источним деловима царства савез између хришћанства и римске државе остао је нетакнут и развио се у блиску повезаност Православне цркве и Византијског царства. Током два века положај правоверног хришћанства у многим деловима Западне Европе биће суморан. Није било извесно да ли ће хришћанство преживети распад Западног римског царства, ни да ли ће успети да покрсти освајаче, међу којима су многи исповедали аријанство.⁵

Кључни догађај је био успешно прилагођавање хришћанства новонасталој ситуацији.

Европа и хришћанство

Темеље модерне Европе ударили су хришћанство и хришћанска црква, што се, доста касније, догодило и са Немањиним Србијом.

Историја хришћанске вере на европском континенту није повест о изненадном, брзом и масовном покрштавању пагана – Словени су добар пример за то. За три и по века Римског царства, од Августа до Константина, од 30. године пре нове ере до 325. године нове ере, рани

⁵ Арије (256–336), песник и ранохришћански теолог из Александрије, порицао је Исусово божанство и одрицао јединство Свете Тројице. На Првом васељенском сабору у Никеји 325. године, његово учење осуђено је и одбачено као јеретичко.

хришћани, у почетку малобројни, успели су да створе васељенску цркву, институцију која ће фундаментално обликовати Европу, а потом и скоро цео свет.

У Западном римском царству било је око 100. године вероватно само неколико хиљада хришћана. Век касније било их је већ неколико десетина хиљада, да би се током четвртог века тај број попео на скоро два милиона. Почетком петог века у Западном римском царству било је између четири и шест милиона хришћана. У Источном римском царству крајем трећег и почетком четвртог века било је можда пет до шест милиона хришћана, а почетком следећег века претпоставља се да их је било између десет и дванаест милиона. На истоку царства хришћанство је било много снажније раширено него на западу.

Нова вера је у почетку наступала опрезно, испробавала је терен, као и методе, и процес преобраћања се одвијао поступно, област по област. Стратегија хришћанства није била да из темеља истисне паганска веровања и обичаје, јер то напросто није ни могло, већ да их вешто инкорпорира у хришћански наук. Допринос који су паганска веровања дала обликовању хришћанства је без сумње значајан. Хришћанство у трећем веку, а још више у четвртог, постаје синкретистичко, прожима се паганским елементима, апсорбује старе митолошке представе и прихвата народне празнике, обреде. Многе особине хришћанске религије представљале су, дакле, прилагођавање паганским веровањима и култовима.

Хришћанска светилишта су подизана на местима паганског култа: у Олимпији у дворани која је носила Фидијино име, у Делфима, у селу Кастри, у великом Аполоновом храму, у Додони поред Зевсовог пророчишта, у Атини у Партенону, који је постао црква посвећена Богородици.